

Игор Перишић

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

СРПСКИ НАУЧНИ ШЕРЛОК ХОЛМС

(Зоран Милутиновић, *Фантом у библиотеци: Постоји ли српски националистички дискурс о Иви Андрићу?* Београд: Геопоетика, 2022)

Године 2018. изашла је изразито полемичка студија *Битка за прошлост: Иво Андрић и бошњачки национализам* Зорана Милутиновића. Избор „жанра“ полемике омогућио је аутору да искаже сав свој таленат бритког, иронијског казивања, што каткад доводи до страница исписаних у најбољој традицији чувеног британског хумора. На садржинском плану, српски професор јужнословенске књижевности и модерне књижевне теорије на Универзитетском колеџу Лондон (UCL), као и члан европске академије наука (Academia Europaea) у Лондону, раскринкава злоупотребе дела Иве Андрића у бошњачке националистичке сврхе. Милутиновић је у *Бици за прошлост* убедљиво показао (на основу анализе списа Шукрије Куртовића, Мухамеда Филиповића, Адила Зулфикарпашића, Мухсина Ризвића, Русмира Махмутџехајића и успутних других) да су основне карактеристике овог дискурса: комотан однос према чињеницама и доказима; мишљење које је у супротности са логиком; тумачење које не мисли да је на било који начин обавезано оним што се тумачи.

У новој књизи *Фантом у библиотеци*, својеврсном деривату претходне, српски теоретичар кренуо је у полемику

са умеренијом струјом бошњачке критике. Заплет је у следећем: у полемикама које су уследиле после објављивања *Битке за прошлост*, Милутиновић је позвао сарајевског професора књижевности Енвера Казаза да предочи доказе постојања великосрпске критике Иве Андрића. Казазов умеренији и лукавији аргумент у односу на ону тврду бошњачку националистичку критику био је да у Андрићевом делу одиста нема мржње према муслиманима, него да је ту мржњу произвела тзв. великосрпска критика тенденциозно га тумачећи. На основу тога се, према Казазу, формирао бошњачки националистички дискурс као извесна реакција на онај тзв. великосрпски. Бошњачки национализам само је у другачијем контексту понављао постојеће матрице које су омогућавале да се Андрићева проза тумачи као дискурзивно хегемона и дискриминаторска. Међутим, ову бошњачку патриотско-аболиционистичку тезу Казаз неће до краја развити. Задатак њеног подробнијег представљања узеће на себе сарајевски професор српске књижевности и писац Ненад Величковић. Анализу српског и наводно националистичког дискурса о Иви Андрићу, Величковић је објавио 2020. године на енглеском језику под називом „The Serbian discourse on Ivo Andrić: some traces of a collective trauma“ у једном научном зборнику који је штампан у Берлину. Због тога је и Милутиновићев одговор на Величковићев текст београдска Геопоетика објавила двојезично, и на српском и на енглеском језику.

Неодољиво охоло самопоуздан у својој бриљантној интелигенцији, Зоран Милутиновић се у сопственој методи, како би рашчистио терен за магистралну намеру, успут бави и ситним везом. Привидно испотиха а сатирички учинковито он испушта жаоке усмерене на стил и језик „противника“ ухваћеног у невештини. „Величковићева тврђења није увек лако разумети на језичком нивоу“ (13), њих обележава „криптични стил и нејасни енглески“ (49), а шта би нека тврдња требало да значи „може се само нагађати, а то није добра основа за научне расправе“ (17). У *Фантому у библиотеци* подвући ће се и јасна фактичка огрешења босанског критичара, која нису толико последица нехаја према сопственој професији већ самонаметнутог

бремена адвокатисања декларативно грађанске стране у дискурзивном „сукобу“, која се испоставља заправо националистичком у рукавицама. У те сврхе, Величковић, у анализи текста Зорана Константиновића, пресеца „реченицу напола, изобличава њено значење, и игнорише значење целог поглавља да би погрешно представио и његовог аутора и ауторове интенције“ (52). У минуциозно спроведеној истрази, као да се фиктивни Шерлок Холмс у лику Зорана Милутиновића веома делатно инкарнирао у пољу науке о књижевности, говорећи читаоцима у чему су елементарне погрешке у озбиљној игри научне детекције.

Као парадигматске примере за српски националистички дискурс о Иви Андрићу, Ненад Величковић узима тврдње деветоро српских критичара. На списку његовог „антинационалистичког“ трибунала нашли су се: Исидора Секулић, Милан Богдановић, Ђорђе Јовановић, Владимир Дедијер, Петар Џацић, поменути Зоран Константиновић, Никола Кољевић, Предраг Палавестра и Вук Милатовић. У контрасту са недостатком озбиљне методе код Величковића, Милутиновић ће успоставити свој строги метод, готово математичку схему, у којој ће анализирати све наведене примере, ставку по ставку, на основу седам критеријума за детектовање национализма које је босански теоретичар покушао да установи као објективно мерило: 1) историјски ревизионизам; 2) национална истакнутост аутора; 3) национализам аутора; 4) некритичко истицање геноцида над Србима; 5) узимање Андрића као поузданијег тумача историје од научних историчара; 6) схватање да су муслимани дегенерисани конверзијом и 7) доживљај Босне као земље мржње.

У анализи текстова о Андрићу из пера наведених „корифеја“ српског национализма, Милутиновић показује да се углавном може одбацити свих седам критеријума за дискурзивну истрагу великосрпског критичког писма. Али, неће пропустити прилику, када за то има разлога, да „призна“ како је негде можда један критеријум делимично задовољен, што би на методолошком нивоу више био доказ савесности Милутиновићеве анализе, неголи сведочанство делимичне одрживости Величковићеве (Казазове) тезе.

Тако за Николу Кољевића српски теоретичар каже да јесте био националистички политичар, али да „Величковић није успео да пронађе ништа ни из далека националистичко у његовим списима о Андрићу“ (108). Владимир Дедијер заиста непримерено употребљава реч „геноцид“, али понављајући Сартрово широко схватање тог појма као ознаке за било који вид угњетавања. Предраг Палавестра пак на једном месту такође подлеже пролиферацији термина „геноцид“ што је крајем осамдесетих и почетком деведесетих – а није много другачије ни данас – служило у свакодневним обрачунима како би се именовало било какво огрешење супротстављене стране. Уз то, Милутиновић неће прећутати здраворазумску чињеницу да српски национализам свакако постоји (али не у иоле значајној српској књижевној критици), наводећи пример да се најпотпуније разматрање ове теме одвијало у зборнику који је уредио социолог и грађански активиста Небојша Попов – *Српска страна рата* (1996).

У хируршки прецизним инвестицијама из *Фантома у библиотеци* посебно је ефектно истицање једног позитивистичког податка. При анализи „национализма“ Милана Богдановића, износе се чињенице које су можда непознате енглеским читаоцима. Српски критичар био је социјалиста, Југословен, дакле скоро по дефиницији на супротној страни од национализма. Следи мало позната поента и за домаћег читаоца: у неком тренутку током тридесетих година прошлог века (према сведочењу критичаревог сина Богдана Богдановића, чувеног архитекте и бившег градоначелника Београда, иначе милитантног борца против српског национализма) Милан Богдановић је прешао у ислам, узео муслиманско име Мефаил и ставио на лична документа ознаку: Милан-Мефаил Богдановић. У том тренутку Милутиновић препушта пажљиво компонованом тексту да став поводом покренутих питања изрази као нешто што се подразумева: „Величковић је први аутор који је икад устврдио да је Милан-Мефаил Богдановић био српски националиста који је муслимане сматрао болесним. Да је то учинио без икаквих доказа и, како се може видети, без довољног знања о аутору о којем расправља, заиста је

неочекивано“ (33). Касније се ова књижевноисторијска чињеница полемички сладострасно користи као помало комичка припомоћ у даљем детектовању Величковићеве (Казазове) фантазме о српској националистичкој критици Андрића.

Милутиновићева метода састоји се и од ефектних понављања читавог полемичког система како би се обезбедила комуникативност, али и потцртао значај питања. На тај начин се увелико оправдава замах с којим је босанском критичару отписано. На први поглед, ако је већ Величковићев текст нејак у сопственој научној аргументацији, не би без основа била примедба да одговор није морао да се упути у облику књиге. Међутим, како Величковић–Казаз парадигма представља с једне стране својеврсну круну малеволентних читања дискурса о Андрићу, а с друге и покушај да се битка пребаци на другачији терен, односно да се изврши класична замена теза, онда и екстензивни час анатомије служи томе да се (вероватно) стави тачка на једну моду. На таласу политичке подршке западног јавног научног мњења бошњачком национализму, тој истој јавности се потурају очигледни фалсификати, што у једном тренутку мора постати контрапродуктивно, ако и даље верујемо у некакву, можда и будућу, објективност хуманистичких наука. Стога закључак треба да буде недвосмислен. Не само да српски критичари дело Иве Андрића не интерпретирају криво, а бошњачке колеге то наивно преузимају и понављају, већ јасно произлази да је „погрешна интерпретација потекла из радова бошњачких критичара, и да су јој се српски супротстављали“ (75).

Када је озбиљна теза неколико пута потцртана, Милутиновић повремено може да се „части“ омиљеном посластицом производње комичких ефеката. Као пародијски рефрен *Фантома у библиотеци* понавља се да од оних седам критеријума већина „великосрпских“ критичара испуњава само један: били су национално истакнути, односно чланови САНУ (њих шесторо). Створено трилерско-комичко очекивање поводом овог питања бива испуњено у читалачком осмеху над пасажима, попут наредног, где се хуморни ефекат додатно иронијско-полемички појачава: „и Дедијер

је био члан Српске академије наука и уметности, те тако испунио Величковићев други – национална истакнутост – критеријум. То није много, али је ипак више него ништа“ (68). Оваквим поступком српски теоретичар елегантно подсећа на досадну опсесију тзв. антinationалистичке критике свих националних боја са простора бивше Југославије. Онима који би да забетонирају мњење о искључивој српској кривици за рат, нарочито мантру о одговорности српске интелектуалне елите, опште је место истицање улоге Српске академије наука и уметности у распаду Југославије. Уношењем отрежњујуће ироније у тај контекст (чланство у САНУ је аутоматска дисквалификација по било ком питању), на видело се износи испразност површних, етикетирајућих аргумената када понестане оних научних, који ипак морају бити засновани на пажљивијем проучавању „инкриминисаних“ предмета.

Зоран Милутиновић и на другим местима *Битке за прошлост* и *Фантома у библиотеци* не бежи од политичке контекстуализације. Отворено говори о везама бошњачког националистичког дискурса о Андрићу и тамошњих политичких странака и културних организација, као и о општем политичком пољу бошњачког наратива националног сећања у којем нема простора да се било шта помери или промени како се не би угрозио монопол на позицију жртве. Ипак, можда је штета – или је то остављено за неку будућу прилику – што српски теоретичар није својим увидима још више протресао владајуће политичко-културне стереотипе, тј. што фокус није пресудније померио ка политици културе, па и политици самој. Са своје неспорно ауторитетне, традиционално хуманистичке, мултидисциплинарне и еврокритичке позиције он би могао, директан какав јесте, да делотворно доведе у питање штетну праксу гледања кроз прсте онима који су проглашени за једине подобне жртве.